

ЛІТЕРАТУРА

1. Демократия: конфликтность и толерантность / под ред. В.С. Рахманина. – Воронеж: Воронежский госуниверситет, 2002. – С. 330–341.
2. Бова А. Довіра до соціальних інститутів: крос-національні зіставлення / А. Бова // Соціальна психологія. – 2004. – № 2 (4). – С. 90–99.
3. Сукачов В. Політична довіра як складова соціального капіталу громадянського суспільства 2005 р. : автореф. дис...на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.01 „Політична теорія та історія” / В.В. Сукачов; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2005. – 17 с.
4. Сукачов В. Довіра як проблема політичної науки / В. В. Сукачов // Грані. – 2004. – №2 (34). – С. 124–128.
5. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.
6. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; [пер. с англ / под ред. В. А. Ядова]. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.
7. Джонсон Д. Екзистенціальні аспекти довіри / Д. Джонсон, А. Мельников // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – № 1. – 2009. – С. 78–92.
8. Корнієнко В. Імідж політичного лідера: проблеми формування та практичної реалізації: монографія / В.О. Корнієнко, С.Г. Денисюк. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. – 145 с.
9. Семенюра М. Майдан та перспектива нових лідерів довіри [Електронний ресурс] // Українська правда. – 27.10.2009. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/11/27/4343419>.
10. Дослідження рівня довіри громадян України до демократичних інституцій, органів влади [Електронний ресурс] // Дослідження Інституту соціології НАН України. – 2.06.2011. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Monitor22/01.htm>.
11. Рейтинг Януковича скотився до 10% [Електронний ресурс] // Фонд демократичні ініціативи. – 18.10.2011. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/etc/gkorkgojworgjo>.
12. Опитування: підтримка опозиційних політиків зросла [Електронний ресурс] // Центр Розумкова. – 19.10.2011. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/news.php?news_id=380.
13. Лидеры народного доверия [Електронний ресурс] // Хай Вей. – 26.11.2009. – Режим доступу: <http://h.ua/story/240625>.
14. Популярність лідерів президентських перегонів має регіональний характер [Електронний ресурс] // NEWSru.ua Україна. – 8.08.2009. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/ukraine/08aug2009/region.html>.

УДК 32.001:165.191

Мельникова Н. В.
Львівський національний
університет імені Івана Франка

**СТРУКТУРА І ДИНАМІКА МІФОЛОГІЧНОГО
В КОЛЕКТИВНІЙ СВІДОМОСТІ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті ми охарактеризували складну і багаторівневу структуру міфологічного в рамках політичної сфери колективної свідомості. Означили динаміку міфологічного в розгортанні політичного процесу. Запропонували відповідну методику міфологічного аналізу політичного процесу.

Ключові слова: міфологічна свідомість, архетип, міфологема, політичний міф, політичний процес.

Мельникова Н. В.

СТРУКТУРА И ДИНАМИКА МИФОЛОГИЧЕСКОГО В КОЛЛЕКТИВНОМ СОЗНАНИИ: ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье мы охарактеризовали сложную и многоуровневую структуру мифологического в рамках политической сферы коллективного сознания. Обозначили динамику мифологического в разворачивании политического процесса. Предложили соответствующую методiku мифологического анализа политического процесса.

Ключевые слова: мифологическое сознание, архетип, мифологема, политический миф, политический процесс.

Melnykova N.

STRUCTURE AND DYNAMICS OF MYTHOLOGICAL IN COLLECTIVE CONSCIOUSNESS: POLITICAL ASPECT

In the article we described a complicated and multilevel structure of mythological within the framework of political sphere of collective consciousness. We represented the dynamics of mythological in development of political process. We offered corresponding methodology of mythological analysis of political process.

Key words: mythological consciousness, archetype, mythologem, political myth, political process.

Соціум функціонує як цілісність одночасно в двох площинах: раціональне об'єднання громадян для спільної реалізації особистих і загально значимих цілей та солідарна спільнота, споріднена ментально і витворена міфологічно. Відтак, в колективній свідомості завжди присутній раціональний та ірраціональний компоненти.

Одним із важливих аспектів ірраціональної сторони є функціонування міфологічної свідомості та сформованих нею міфів. Якщо йдеться про політичну сферу, то тут міфологічне обумовлює самототожність спільноти в просторі і часі, задає позитивну програму діяльності, служить для легітимації суспільно-політичного ладу тощо. Це та жива реальність, у якій населення перебуває і з якою в психоемоційному плані себе співвідносить так само, як і з раціональними формами політичної організації. Міфологічне діє на різних рівнях колективної свідомості і є складним дослідницьким феноменом.

Міфологічний вимір суспільного буття вже тривалий час досліджують науковці етнографічного, мовознавчого, соціологічного, культурологічного, психоаналітичного та інших напрямків. Що ж до політичної міфології, то вона перебуває в сфері зацікавленості наукової спільноти від початку ХХ ст. У даній галузі працювали Ж.

Сорель, Е. Кассіер, К.-Г. Юнг, Р. Барт, Дж. Кемпбел, К. Флад та інші.

Після розпаду СРСР і руйнування комуністичного міфологічного універсуму, в зв'язку з практичною потребою деміфологізації політичного життя від радянських залишків, а згодом реміфологізації через становлення нових позитивних міфоконструкцій, міфологічні дослідження набувають значного поширення на пострадянських теренах. Найбільше до міфологічної проблематики звертаються російські науковці. Серед них помітний внесок здійснили В. Полосін, А. Кольєв, А. Цуладзе, Н. Шестов, доповнивши теоретичну базу міфологічних досліджень і проаналізувавши кризь міфологічну призму російську політичну історію та дійсність. Г. Почепцов та Е. Галумов означили методи використання міфу в масовій комунікації. На розвиток міфологічної проблематики спрямовані дисертаційні роботи В. Нечаєва, М. Борисенко, О. Рюмкової, Ю. Загвозкіної, С. Федорової, Н. Шульги, Н. Березіної, М. Чикурової, Н. Щербиніної.

Певні досягнення в сфері політичної міфології є в українській науковій спільноті. Спробу теоретично осмислити феномен політичного міфу, його функціональні характеристики та міфологізацію політичної свідомості здійснили Д. Усов, А. Ставицький, Л. Харченко, Л. Зубрицька,

Д. Арабаджієв і О. Андрієнко. Міфологічний вимір української культури став предметом аналізу О. Забужко, О. Гриценка та О. Кирилюка. Даної проблематики торкаються дослідники символічного виміру політичного буття В. Полянська, В. Бурлачук і П. Олещук. Часто міфологічна тематика піднімається в публіцистиці.

Визнаючи позитивні напрацювання закордонних і вітчизняних науковців, розуміємо потребу подальшого розвитку міфологічних досліджень. Необхідно сформулювати цілісне бачення того, як міфологічне функціонує в колективній свідомості, причому адекватно охарактеризувати складність і багаторівневість міфологічного, його взаємозв'язок з глибинними сферами колективної свідомості, актуальними переконаннями населення, політичним дискурсом. Політичну міфологію варто проаналізувати в динаміці політичного процесу. Оскільки темпоральність і процесуальність виступають сутнісними ознаками політики, тільки у процесі цілком розкривається природа політичного, стає зрозумілою роль у ньому міфологічного компоненту. На порядку денному політичної науки також стоїть завдання сконструювати методiku аналізу міфологічного виміру політичного буття, відповідну до його складності.

Отже, завдання нашої статті – проаналізувати структуру міфологічного в колективній свідомості суспільства, окреслити динаміку міфологічного процесу при розгортанні політичного процесу і сформулювати адекватну методiku міфологічного аналізу.

Однією з форм колективної свідомості є міфологічна свідомість. Історично вона виникла першою, але залишається актуальною для людей усіх епох і проявляється в усіх сферах суспільного життя. Як і будь-яка форма суспільної свідомості, міфосвідомість є сферою концентрації спільного знання і продукування „картини світу”. У ній колективне ірраціональне начало абсолютно домінує над індивідуальним раціональним. Специфіка міфосвідомості – в цілісному, неререфлексивному, емоційно-образному сприйнятті і мисленні. Вона пронизує колективну свідомість на усіх рівнях.

Ґрунтується міфосвідомість на архетипних засадах людської психіки. Використовуючи поширене в науковій літературі поняття архетипу, ми не цілком розділяємо погляди автора цього терміну К.-Г. Юнга. Швейцарський психоаналітик вважав

архетипи формами колективного несвідомого як особливої інформаційно-енергетичної сутності, що єднає всіх людей у психологічно єдиний людський рід і постійно розвивається разом з ними: „Існує єдине людство із єдиною душею” [1, с. 171]. Ми не визнаємо самостійного буттєвого статусу за колективною психікою, надто метафізичним є це уявлення. З тієї ж причини не бачимо можливості підтримувати віру в національні архетипи як вираження колективного несвідомого окремого народу, на чому наполягає К.-Г. Юнг [2]. Вважаємо архетипи природними законами функціонування людської психіки, сталими і тотожними для людей усіх часів і народів, як єдиним є генетичний код людського виду. Архетипи виступають глибинною основою людського мислення і діяльності, найяскравіше виражаються в міфосвідомості через її емоційно-образне, чуттєве і безпосереднє світосприйняття, відсутність фільтру раціонально-критичної рефлексії. Хоча архетипні сліди присутні і в інших формах колективної свідомості.

Суть архетипів розкривається через їх типологію: стан хаосу і порядку та їх опозиції; оцінки – світла і темряви (добра і зла); відношення – своє-чуже; ми-вони; чуда (подолання опозицій); походження – деміурга-творця, матері-природи і спорідненості – батька, матері, братства (разом із породженими ними сюжетними опозиціями чоловічого і жіночого і т. д.) [3, с. 68]. Окрім того, можна виділити архетипи, пов'язані з міфологічним відчуттям часу: зламу епох, кінця світу, золотого віку, світлого майбутнього, вирішального бою, ініціації, та з міфологічним відчуттям простору: центру світу, межі.

Міфологічна свідомість окремого суспільства, базуючись на загальнолюдських архетипах, разом з тим діє в характерному для цього суспільства ментальному полі, виробленому в процесі його історичного розвитку під дією різноманітних чинників. Ментальність постає сукупністю усталених способів мислення, почування і діяльності, що зберігається на глибинному рівні свідомості. Для ілюстрації наведемо основні ментальні ознаки українців: емоційність, чутливість, естетизм, інтроверсія, миролюбність, асоціальність, волелюбність тощо.

Міфосвідомість колективу містить у собі характерні для цього колективу сакральні теми, образи, сценарії поведінки, часто виражені у формі міфологем. Слідуючи за Н. Шестовим, міфологеми можна означити як

різновид стереотипів, емоційно значущих та інформаційно достатніх для певної групи людей [4, с. 158]. Хоча в подальшому трактуванні міфологем ми дещо відходимо від позицій цього науковця.

У свідомість німецької нації вкорінена міфологема вищості німців над іншими народами, яка спонукала їх в Другій світовій війні змагатися за світове панування, після поразки змінила „профіль” і спричинила німецьке „економічне диво”. Росіянам властива міфологема місіонерства серед навколишній народів. У цих випадках проглядається архетипна основа, що певною мірою характерна для всього людства: самоствердження через обґрунтування своєї домінації, ідеї місіонерства і самопожертви. Проте, в колективній свідомості кожної спільноти відповідно до ментальності та історичних обставин окремі архетипи більше або менше виявляються і набувають своєрідного відтінку в міфологемах. Так, в Україні час від часу виникають спроби обґрунтувати вищість українців і їх просвітницьку місію (погляди П. Куліша, Д. Донцова), але через типові для народу пасивність, інтроверсію, ескапізм (втечу від активних дій в мрійництво) ці архетипи не стали домінуючими і відповідні їм міфологеми не утвердилися.

Виникають міфологеми на потребу часу як вираження певної суспільної практики і з часом стають звичним штампом мислення. Залежно від обставин можуть актуалізуватися, або відійти у тінь, можливе утворення нових міфологем. Як впливає з вищезначеного, успішність їх поширення і прийняття залежить від наявності архетипного підґрунтя і ментальної відповідності даному суспільству.

Проте міфологеми не є цілком самостійним феноменом колективної свідомості. Глибини, правдоподібності і переконливості вони набувають лише в міфі. Той, хто використовує міфологему в комунікації, не обов'язково щоразу проговорює цілісну міфологічну повідь, але він повинен мати її на увазі, тоді міфологема має глибокий сенс. Якщо комунікатор перебуває поза міфом, різниця міфологеми і метафори для нього нівелюється. [3, с. 75].

Становлення міфу можна умовно розділити на два етапи. Персоналізація міфологеми, її прив'язка до конкретних подій і фактів творить міфологічну оповідь. Вдаючись до прикладу з новітньої української історії, так В. Чорновіл та В. Ющенко стали уособленням національної

демократії. Далі, якщо міфологічна оповідь приймається населенням за сакральну істину, відбувається власне становлення міфу. В сакральній силі міфу про В. Ющенка ми мали можливість переконатися під час „помаранчевих” подій осені 2004 р.

Співвідношення фактів і ідеї, закладеної в міф, стає більш зрозумілим в рамках концепції Р. Барта [5, с. 72-115]. Для французького науковця міф – це семіологічна система другого порядку, де міфологічний концепт втілюється в реалістичній формі, використовуючи її наочність і правдоподібність для того, щоб проникнути в довіру реципієнта. Так персоналізована міфологема стає концептом, а факти – формою, що служить яскравим підтвердженням концепту. Впевненість населення в істинності цієї зв'язки дає життя міфу.

Політичний міф можна коротко охарактеризувати як емоційно забарвлену оповідь, правдиву життєву історію, що базується на архетипах і властивих для спільноти міфологемах, відіграє для цієї спільноти роль живої, чуттєво достовірної і особистісно значимої, сакральної правди.

Різні політичні міфи займають неоднакове місце в колективній свідомості і відіграють відмінну роль в житті суспільства. Російський науковець А. Цуладзе виділяє, з одного боку, „вічні” політичні міфи, які мають в своїй основі архетипи, з іншого боку, міфи-одноденки, створені технологічно [6, с. 37]. Ця типологія, на нашу думку, має ряд недоліків. До технологічних закономірно відносяться міфи, створені в рамках політичних іміджів, проте їх архетипальна структура загальновідома – широко використовуються в поточному політичному міфотворенні архетипи героя, історичної місії, боротьби добра і зла, змови та інші. Ми вважаємо, що всі міфи базуються на архетипному підґрунті, інакше вони були б не сприйняті суспільною свідомістю. Міфи навіть умовно не можна назвати „вічними”, вони, як переконував Р. Барт, принципово виникають на потребу часу [5, с. 73]. Основоположні для суспільства міфи можуть бути створені і популяризовані технологічно, яскравим прикладом чого є міфологічні системи СРСР та Третього рейху. Зважаючи на ці моменти, спробуємо вдосконалити запропоновану російським дослідником типологію.

Політичні міфи відрізняються між собою не стільки структурно, скільки функціонально, що проявляється в неоднакових масштабах їх впливу на суспільну свідомість

і тривалості дії. Одні міфи складають основу міфологічної системи певного суспільства: обґрунтовують його ідентичність, походження і місію, тобто виокремлюють соціум із оточуючого середовища, об'єднують зсередини, наповнюють існування сенсом. Ці міфи утворюють універсальну і відносно стабільну міфологічну конструкцію, яка легітимізує, усталює діючий в суспільстві порядок речей як священний, дає відповідь на всі актуальні питання. Також вони акумулюють типові для цього соціуму форми самоорганізації і реакції на зовнішні стимули. Інші міфи створюються, в основному, на підсилення політичних іміджів, пропагування передвиборчих проєктів, легітимацію певних кроків влади та ін.; володіють обмеженим світоглядним потенціалом. Умовно перші можна назвати метаміфами, а другі – поточними міфами.

Соціальна і політична стабільність часто залежить від того, наскільки прийнятними для народу є метаміфи, підтримані владою, наскільки суспільство об'єднане навколо тих чи інших метаміфів. Якщо в соціумі наявні взаємовиключні метаміфи і політична свідомість фрагментована, закладаються передумови політичної кризи. На відміну від цього, конкуренція поточних міфів існує практично завжди і сама по собі вона не провокує нестабільності в суспільстві.

Своє безпосереднє вираження міфосвідомість знаходить, зокрема, у політичному дискурсі, адже в загальносуспільному масштабі він здійснюється на рівні масової комунікації, яка є типово міфологічною. ЗМІ провокують ситуацію масовості в інформаційному полі і породжують віртуальну масу незалежно від її фізичного розташування в просторі. Будучи частиною маси, індивід потрапляє під вплив емоційного імпульсу оточення, втрачає здатність раціонально-критичної рефлексії і чіткого усвідомлення ситуації, зосереджується на емоційно-образному сприйнятті. Масова свідомість, понижуючи рівень раціональної фільтрації інформації, сприяє актуалізації міфосвідомості і поширенню міфів.

Описавши статичну структуру міфологічного в колективній свідомості, перейдемо до його динамічного вияву в політичному процесі.

Політичний процес в найширшому розумінні – це функціональна характеристика політичної системи, зміст якої визначається виконанням суб'єктами політики своїх специфічних ролей і функцій. У цьому трактуванні його можна

представити як функціонування політичної системи в часовому вимірі та зміну її станів [7, с. 80]. Зміна станів системи відбувається за традиційною (архетиповою) схемою: становлення, розвиток, функціонування, деградація, наступне становлення. Однією зі сторін політичного процесу виступає політико-міфологічний процес: становлення, розвиток та відмирання політико-міфологічних конструктів.

Під впливом зовнішньо- та внутрішньо-суспільних обставин відбувається зміна стану політичної свідомості соціуму, причому наявне розбалансування і ослаблення старих міфологічних конструкцій. Вони вже не адекватні потребам соціальної дійсності і не виконують призначену їм роль. Необхідність облаштування та стабілізації соціального світу в нових умовах стає поштовхом до творення нових міфоконструкцій.

У цій ситуації, ситуації кризи і межовості, коли є потреба остаточно порвати зв'язок зі старим і стрімко рухатись уперед, у суспільній свідомості актуалізуються архетипи очищення, зламу епох, великого початку, світлого майбутнього. У відповідь на кризу ідентичності соціуму постають архетипи пробудження/відродження спільноти, єдності. Під час становлення нового ладу – архетипи нового покоління, героя, які персоналізуються в найактивніших групах і особистостях. Крім того, піднімаються характерні для даного суспільства сакральні теми.

Відбувається конструювання нових чи популяризація вже існуючих, але досі маловажливих міфологем, їх поширення в політичному дискурсі. Як приклад із української політичної історії можна назвати поширення на початку 90-рр. ХХ ст. міфологем неньки України, національної демократії, європейського вибору, паралельно з ними в колективній свідомості продовжували існувати міфологеми триєдиного народу, старшого брата, сильної влади, порядку.

На основі міфологем і з залученням актуального фактажу конструюються міфологічні оповіді, що популяризуються серед населення. Головне при цьому – наочне підтвердження прив'язки міфологем до фактів, що забезпечує правдоподібність міфологічній оповіді. Факти мають бути переконливими, яскравими, однозначними. При тому неважливо, чи вони достовірні (якщо об'єкт міфологічного впливу не знає про це) і чи логічно достатні для подібних

висновків, головне це правильна інтерпретація наявних фактів. До прикладу, В. Ф. Янукович не зміг би створити собі імідж сильного керівника і ефективного менеджера, якби в минулому не очолював великого підприємства.

Популяризація політичного міфу в суспільстві здійснюється через правильну символічну і ритуальну репрезентацію міфу. Успішне розгортання міфологічного процесу на всіх рівнях політичної свідомості веде до встановлення стабільної міфологічної конструкції. При цьому, констатуючи логічну послідовність міфологічного процесу, не завжди можна простежити його чітку хронологічну послідовність.

Розглянувши структуру міфологічного в колективній свідомості і динаміку його розвитку, спробуємо сформулювати відповідну до них методику аналізу міфологічного на всіх рівнях.

Аналіз має включати три етапи. Спочатку досліджуємо ті прояви політичної свідомості, що виражені в актуалізованих архетипах, національних сакральних темах. На перший план часто виступають архетипи міфологічного розгортання часу, які ми розглянули вище. Проте, аналіз має включати і просторовий вимір функціонування міфологічного, адже соціополітичні поділи та регіональна політична ідентифікація мають у своїй основі міфологічний елемент.

На другому етапі здійснюємо аналіз поширених у політичному дискурсі міфологем. Доцільно застосувати метод дискурс-аналізу і орієнтуватися, в першу чергу, на огляд медійного середовища.

Третій етап присвячений дослідженню конкретних політичних міфів. Тут варто здійснити аналіз міфологічних оповідей і врахувати міру їхнього сприйняття та поширення в суспільстві. Контент-аналіз міфологічних оповідей полягає в їх деконструкції на складові частини з виявленням задіяних архетипових елементів і міфологем [8, с. 225], а також деконструкцію на концепт і форму за семіологічним методом Р. Барта [5, с. 72-115]. Популяризм міфів можна визначити через відповідні дослідження громадської думки.

Отже, міфологічне має складну і багаторівневу структуру, пронизує політичне буття від глибин колективної свідомості до політичного дискурсу. Міфосвідомість базується на архетипах, утримує в собі історично усталені міфологеми, актуально виражається в міфах.

Динаміка міфологічного в розвитку політичного процесу відбувається в такій логічній послідовності: зміна стану міфологічної свідомості і активізація архетипових образів, конструювання і поширення міфологем, витворення міфів і прийняття їх населенням за сакральну істину. Відповідно до цього, ми запропонували методику міфологічного аналізу, що включає кілька етапів для послідовного і повного дослідження міфологічного виміру політичного процесу.

Робота пропонує надійне теоретичне підґрунтя для подальших досліджень у сфері політичної міфології, зокрема для міфологічного аналізу конкретних політичних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юнг К.-Г. О современных мифах: Сб. трудов / К.-Г. Юнг. – М.: Практика, 1994. – 252 с.
2. Юнг К.-Г. Отношения между эго и бессознательным [Електронний ресурс] / К.-Г. Юнг. – Режим доступу: http://wanderer.org.ua/book/psy/jung/ego_i_bess.html.
3. Кольев А. Политическая мифология: реализация социального опыта / А. Кольев. – М.: Логос, 2003. – 384 с.
4. Шестов Н. И. Политический миф теперь и прежде / Н. И. Шестов ; [под ред. проф. А. И. Демидова]. – Москва: Олма-пресс, 2005. – 416 с.
5. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; [сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М.: Издательская группа „Прогресс”, „Универс”, 1994. – 130 с.
6. Цуладзе А. М. Политическая мифология / А. М. Цуладзе. – М.: Изд-во "Эксмо", 2003. – 384 с.
7. Політологія: підр. для вищ. навч. закл. / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко ; [під. ред. А. Колодій/ 2-е вид., перероб. та доп.]. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.
8. Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование / К. Флад. – М.: Прогрес – Традиция, 2004. – 264 с.